PROBLEMI

52

PAVEL LUŽAN: ZADNJA URA (481)
FRANCE FILIPIČ: O KORALNIH OTOKIH (486)
FILIP ROBAR-DORIN: NOČNI POJAVI (507)
JOHN UPDIKE: PTIČJI LET (510), SNUBLJENJE (523),
prevedla Katarina Pucova
DENIS PONIŽ: PESMI (527)
NIKO GRAFENAUER: FANATIZEM K TRANSCENDENCI (530)
IVO URBANČIČ: RADIKALIZACIJA IN KONEC EVROPSKE MORALE (562)
VANJA SUTLIČ: »KULTURNI SEKTOR« IN DUHOVNA BIT,
prevedel Janez Dokler (581)
KAREL MARX: MENJAVE MED KAPITALOM IN DELOM,
prevedel Božidar Debenjak (597)
IVAN SEDEJ: JOŽEF TOMINC — RAZSTAVA OB STOLETNICI SMRTI (606)
BEOGRAJSKI GRAFIK MIODRAG WAGARNI V MALI GALERIJI (609)
BORIS NIKOLAJEVSKI: PISMO STAREGA BOLJŠEVIKA,
prevedel V. Blažič (611)
LIKOVNA PRILOGA:

MARIJ PREGELJ: ILUSTRACIJE ZA HOMERJEVO ODISEJO, 1950-51 (tuš);
MOZAIK NA POKOPALIŠČU V KAMPORU — RAB, 1954;
MOŽ S KNJIGO, 1962 (mešana tehnika);
TABORIŠČNI TRIPTIH, 1964 (leva stran, mešana tehnika)

MAJ 1967

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Radikalizacija in konec evropske morale

Ivo Urbančič

(Nadaljevanje iz prejšnje številke)

Rekli smo, da se samo v določenem pomenu biti pokaže vse, kar je, v tem *da je* in *kaj je*. To, *da* nekaj *je*, imenuje tradicionalni termin *esse existentiae (actus)*. To, *kaj* nekaj *je*, kajstvo, quidditas (pa tudi takšnost, Sosein, »narava« itd.), pomeni v metafiziki *bistvo;* tradicionalno ime za to je *esse essentiae*. Vprašanje, *kaj* nekaj *je*, je isto z vprašanjem, *kaj je bivajoče*. Metafizika išče s tem vprašanjem tisto, kar bivajoče omogoča v tem, *da je*, po čemer sploh je bivajoče, njegov razlog-temelj (Grund, ratio). V tem smislu pomeni to, kar omogoča, da bivajoče *je* in da je *takšno*, to omogočujoče, *možnost*, *moč*, zmožnost ali s tradicionalnim imenom *potentia (potentialitas)*, ki pomeni toliko kot *esse essentiae*. Ta latinska imena nam v tej splošnosti ne povedo nič določnejšega. Vsakokratni določnejši zgodovinski pomen esse essentiae pa ni nekaj, kar bi si izmislil ta ali oni filozof. Videli smo, da pomeni esse essentiae (bistvo) pri Heglu *duha* (um, idejo), pri Marxu pa *človekovo* predmetno *proizvodnjo*, ki je zasnovana na *potrebi*.

Skušajmo po vsem tem slediti in globlje razumeti Marxovo filozofsko misel. Človek je za Marxa *v bistvu čutno-predmetno bitje, čigar predmetna proizvodnja je zasnovana na potrebi*. Kot tak je človek edini subjekt in samoustvarjalec. Toda če je sedaj Marx s svetlobo tega vpogleda osvetlil »dano empirijo«, torej faktično obstoječo in zgodovinsko določeno dejanskost (esse exsistentiae), je videl, da človek v tem, *kar je* (tj. aktualno), pravzaprav ni tisto, kar je po bistvu (potencialno), ni *proizvajalno*, temveč *delovno* bitje (delavec, delovna sila), kar vključuje celotni kapitalski proces in s tem vse tisto, kar Marx analizira v »Kapitalu« in drugih delih kot *odtujitev*. Odtujitev ne pomeni nič drugega kot to, da je človek zunaj svoje omogočujoče možnosti, generičnega *bistva*, ki je na potrebi zasnovana proizvodnja, ker ima *proizvodnja* v obstoječi kapitalski dejanskosti značaj *dela*. Obstoječo dejanskost pa označujejo določeni odnosi: odnos zasebne lastnine proizvajalnih sredstev, blagovna produkcija in delovna sila kot blago. Šele v teh odnosih dobi po Marxu proizvodnja naravo *dela*, predmet naravo blaga; uporabnost, ki temelji na potrebi, dobi naravo vrednosti; svoboden subjekt naravo nesvobodnega predikata, objekta; nesamostojni in od človeka

odvisni predmet naravo neodvisnega tujega, samostojnega predmeta-subjekta = kapitala; človeško bistveno bogastvo značaj revščine; progres značaj regresa; človeška bistvena potrebnost značaj nepotrebnosti kot nepopolnosti, zakaj človeško potrebo priznava osamosvojeni predmet-subjekt = kapital samo kot člen večanja kapitala, kot kak obrabljiv »nepopoln« strojni del; itd.

Če je človek zunaj svoje omogočujoče možnosti — proizvodnje — pomeni, da je zunaj svojega bistva, oziroma ta njegova potenca kot proizvodnja ima v človekovi obstoječi dejanskosti, tj. faktični *eksistenci*, spremenjeno naravo, ima pomen *dela*.

Faktična človekova eksistenca (obstoječe) ni človekova prava esenca, pravo bistvo — na potrebi zasnovana proizvodnja — zato je ta le *človekova bistvena možnost. Faktično človekovo eksistenco (tj. človeka in njegov svet) analizira Marx iz vednosti njegovega pravega bistva — predmetne proizvodnje — kot človekove esencialne možnosti.*

Rekli smo, da dobi predmet v omenjenih proizvodnih odnosih (tj. aktualno) naravo samostojnosti. Po bistvu človeka je predmet človekov proizvod, nima svoje samostojnosti, ni sam po sebi to, kar je, temveč je le za človeka-subjekta, ki ga je proizvedel, in poleg tega nič. Človek-subjekt vidi v njem le svojo proizvedeno vnanjost, predmetnost samega sebe. Tako je za Marxa po bistvu, torej potencialno. Aktualno, *v faktični eksistenci pa predmet ni to, kar je po esenci*, potencialno, temveč se kaže kot prost, samostojen in neodvisen od človeka — *tuj*. Ker je kot predmet neogibno le v *odnosu* s človekom in ker se v tem odnosu faktično postavlja kot *neodvisen*, spravlja s tem v odvisnost človeka, zakaj v tem odnosu ne moreta biti oba hkrati neodvisna. Predmet dobi tako naravo subjekta in se tudi vede kot subjekt, svoj »pravi« subjekt (človeka) pa si podredi v sredstvo svojega obstoja in kvantitativne rasti, v predikat in »objekt«. Čeprav je torej predmet po *bistvu* človekov predmet in človek predmetni človek, objekt torej vedno le objekt za subjekt, je v faktični aktualni eksistenci predmet človeku tuj, ima naravo predmeta-subjekta in človek naravo njegovega sredstva. Ta v subjekt osamosvojeni predmet imenuje Marx kapital. Tako pojmuje Marx sprevrnjenost odnosa subjekt-objekt.

Podobno je s človeško dejavnostjo. Po bistvu (potencialno) je ta dejavnost (na potrebi zasnovana) predmetna proizvodnja, ki *povezuje* človeka-subjekta in njegov predmet, zakaj predmet je tisto v proizvodnji opredmeteno, objekt je tisto, kar človek v svoji proizvodnji objektivira in kar je potem njegova vnanjost, v kateri samega sebe potrjuje, gleda v nji samega sebe. Toda tako je za Marxa po bistvu, potencialno. Aktualno, v faktični eksistenci pa ima proizvodnja značaj *dela*, ki druži človeka s predmetom tako, da osamosvojeni *predmet-subjekt* (kapital) posreduje in povezuje v *delu* človeka kot *delavca* (ki je le predikat in sredstvo predmeta-subjekta) s samim seboj in ga v tej povezanosti izčrpava, prazni, da bi lahko sam rasel. *Delo* (ne proizvodnja) je torej *vez* med delavcem kot sredstvom in osamosvojenim predmetom-subjektom (pri Marxu kapitalom); *vez*, ki si jo postavlja ta osamosvojeni predmet-

subjekt sam. Potencialno, kot možnost, torej po bistvu, pa je vez med človekom-subjektom in predmetom proizvodnja, ki si jo postavlja človek iz bogastva svojih potreb in zanje, za svojo rast.

Podobno je pri Marxu z zgodovino, ki ni zgolj neko dogajanje, potekanje let in stoletij. Po bistvu, tj. potencialno je *proizvodnja* kot enotnost človeka-subjekta in predmeta *rast*, izpolnjevanje, *postajanje* človeka po samem sebi bolj človeškega in bolj človeškega predmeta, predmetne narave. *Proizvodnja* v tem pomenu je kot postajanje človeka časovni prostor za samoproizvajanje človeka kot generičnega bitja in s tem *pot* porajanja človeka, njegova nenehna bistvena bogatitev, rast in *razvoj kot progres.** Aktualno, torej v faktični eksistenci, kjer ima proizvodnja značaj *dela*, ki ga postavlja osamosvojeni predmet-subjekt (kapital) kot vez med seboj in *delavcem* kot svojim sredstvom, je delo *pot* izčrpavanja in *bistvenega* siromašenja človeka kot delavca ali kapitalista, ki je tudi le sredstvo kapitala.

Videli smo, da je človek po svoji individualni končnosti in *potrebnosti* pri Heglu in v vsej prejšnji filozofiji za idejo, (um, duh itd.) le nekaj naključnega in nebistvenega, le utelešena napaka v primeri s popopolnostjo ideje, uma, duha itd. Nasproti »bogu« je bil človek vedno grešen. Kako je glede tega pri Marxu?

Človek za Marxa ni več posameznjen duh ali sploh emanacija česa nadčloveškega, temveč je subjekt in avtokreator, ki v proizvodnji postavlja tudi vso dejanskost. *Človek — po svojem bistvu čutno-predmetno bitje — je zato bistveno potrebno bitje. Njegovo enkratno, končno, čutno individualnost odlikuje potrebnost.* Kot proizvajalec v bistvenem pomenu je človek *potreba:* da bi sploh proizvajal mora *prisvajati*, tj. zadoščati tej potrebi. Bistvo človeka je zato pravzaprav splet potrebe in proizvodnje. S tem pa, da je Marx v luči prej omenjenega obrata pomena biti zagledal človeka kot samoustvarjalca v spletu proizvodnje in potrebe, se je tisto, kar se je v vsej prejšnji filozofiji v luči primata ideje (uma, duha itd.) kazalo kot človekova nepopolnost in pomanjkljivost, kot znamenje njegove animalne narave, manjvredne pred idejo v njem, prvikrat v zgodovini uveljavilo kot vredno človekovega bistvenega dostojanstva. *Potrebnost* človekove čutne individualnosti in končnosti pripada sedaj višjemu dostojanstvu človekovega bistva, je pravzaprav njegovo bogastvo in odlika. Za pojmovanje bistva človeka, kakor se kaže v luči pomena biti *pred* Marxom, je mogla človekova potebnost veljati le za nepopolnost, *nedovršenost*, le za neustreznost višji naravi v njem (duhu, umu, ideji, božji, iskri, božanskemu imperativu, čemurkoli že). Ta potrebnost je skratka veljala le kot *manjvredna* stran njegovega dvoedinega bistva (animal rationale), kot utelešena napaka, ali kot utelešeni greh v teološkem pomenu.

Doslej opisani pomen potrebe pa je le potencialnost, le človekova bistvena možnost. Aktualno, v faktični eksistenci, kjer ima proizvodnja

* Glej k temu odlomek iz Ekonomsko-fil. rokopisov, III. 2, prev. Rani radovi str. 251.

značaj *dela*, je spremenjen tudi značaj človekove potrebnosti. Delo, kot smo videli, ne izhaja iz *človekovih* bistvenih potreb in zanj, temveč iz osamosvojenega predmeta-subjekta (kapitala) in zanj. Potreba je tu sicer priznana vendar obenem tudi nepriznana. Potreba je v spletu z *delom* samo toliko priznana, kolikor je osamosvojenemu predmetu-subjektu (kapitalu) neogibno *golo reproduciranje že obstoječe potrebe* kot sredstva njegove kvantitativne rasti.* Iz njega (kapitala) izvira nenehna tendenca zoževanja potrebe na *minimum*, ki je določen kot reprodukcija *delovne sile*, tj. človeka kot delavca, ne pa *bogatenje* njegove potrebe. Če torej gledamo s stališča osamosvojenega predmeta-subjekta (kapitala) in v kapitalskih odnosih se vse gleda in ocenjuje le s tega stališča — tedaj je potreba v človekovi faktični eksistenci spet le napaka, nepopolnost, *nujno zlo*, ki ga mora kapital priznati, da bi rasel.**

Kljub tej bistveni potrebnosti in končnosti čutnega, predmetnega bistva človeka, pa ostaja vprašanje, ali je Marx zares prišel do kraja, do človekove zadnje *absolutne posameznosti — smrtnosti individua* — ko je bistvo človeka zagledal kot *rodovno bistvo*. Čeprav so individui vedno le individui rodu, so vendarle to, kar so, le po rodu in v rodu. Rod (to obče) je *le* v individuih in individui (to posamezno) *so* le kot rod. *Bistvo* človeka kot avtokreatorja po svoji *proizvodnji*, ki jo prežema *potreba*, proizvodnji, ki je *pot* in časovni prostor (zgodovina) njegovega postajanja, je zato za Marxa *rodovno bistvo človeka*. Za *to rodovno* pa je človekova absolutna individualna končnost, tj. *smrtnost*, prav tako *naključna in nebistvena*, čeprav neogibna v samoreprodukciji rodu. *To rodovno* je za zgodovinsko gibanje samoustvarjanja človeka temeljno in bistveno: tisto, kar individue omogoča in je seveda samo v njih dejansko, se samo v njih razvija. Zgodovinsko samoporajanje je torej kot učlovečevanje človeka pravzaprav *razvijanje rodovnega bistva človeka v množici menjajočih se, umirajočih in v potomstvu obnavljajočih se individuov*. Za ta razvoj je njihova *smrtnost* sicer neogibna, vendar obenem *nebistvena*, zakaj s tega stališča je smrt kakega individua naključna.

Marxu je bilo torej mogoče prodreti do konkretnega čutno-predmetnega zgodovinskega *individua* kot *individua rodu*. Za rod pa je *smrt* individua naključna in nebistvena. Do te absolutne individualne končnosti — smrtnosti — človeka, do tega zadnjega ekstistenčno-človeškega praga Marx ni mogel preiti. In vendar *smrti* človeškega individua ni mogoče »izključiti« kot kaj nebistvenega iz samega *bistva* človeka, ker je smrt v njegovem početju bistveno *pričujoča*. Zato ostaja vprašanje opredelitve bistva človeka pri Marxu vprašljivo.

To, da je človek pri Marxu po *bistvu* (potentia, esse essentiae) *praktično proizvajalno predmetno bitje*, svoboden avtokreator in edini subjekt, v svoji faktični zgodovinsko določeni *eksistenci* (actus, esse exi-

---

* *Marx:* Zato so delavčeve potrebe zanje samo *potreba*, da ga vzdržujejo *v času dela*, samo toliko, da *ne izumre rod delavcev*. Ek.-fil. rok., II. 1.; prev. Radni radovi, str. 226.

** Glej k temu: *Marx:* Ek. fil. rok. III. 3. — Potreba, proizvodnja in delitev dela. Posebno stran 226 in 256, prev. Rani radovi.

stentiae) pa *delovno*, nesvobodno bitje in zgolj privesek svojega odtujenega predmeta-subjekta — kapitala, z vsem, kar to oboje pomeni in kar smo skušali na kratko pokazati, je pomen razlike esse essentiae in *esse existentiae* pri Marxu. Esse existentiae ima pri Marxu pomen dejanskega kot *danega obstoječega* (das Bestehende). To je tisto, kar Marx analizira v »Kapitalu« in drugih svojih delih kot odtujitev človeka in kar je treba v temelju *spremeniti*. Esse essentiae pa pomeni pri Marxu tisto *človekovo bistveno možnost*, ki jo je treba v prej omenjeni spremembi udejanjiti, aktualizirati. Človek je *bit-v-možnosti* (In-Möglichkeit-sein) kot pravi Bloch. Misel te bistvene možnosti je tista *filozofija*, ki mora postati dejanska, *ki jo je treba* udejanjiti in ki ne more postati dejanska, ne da bi se odpravila kot zgolj *možnost*, ne da bi to možnost *aktualizirala*. To je šele tista *»umnost«*, ki mora postati *dejanska* in ki to *more postati* le s temeljno spremembo danega obstoječega »sveta«. Aktualizirati, udejanjiti to bistveno *možnost*, kateri je človek v svoji faktični eksistenci odtujen, pomeni pri Marxu: dejavno, z dejanjem spremeniti jo v aktualnost in tako odpraviti odtujitev. Marxu gre torej za to, da bi človek postal to, kar je po bistvu (potencialno), tudi dejansko, v eksistenci; da bi BIL, kar potencialno, kot možnost že je.

Ker ta umnost, ta Marxova temeljna misel, v luči katere analizira obstoječo dejanskost, kot smo videli, ne izhaja iz same te obstoječe dejanskosti, temveč iz one bistvene *možnosti*, je s tem — po Marxu — premagala notranji načelni *pozitivizem* vseh prejšnjih, tako imenovanih meščanskih filozofij, ki se je najdoločneje izrazil pri Heglu: duh (um) v vsem, *kar je*, (tj. obstoječem dejanskem) *nahaja* sebe in v vsem sebe *potrjuje in hoče*. V našem razmišljanju se je to pokazalo pri obravnavanju Kantove praktične filozofije in Heglove filozofije. Človekova bistvena možnost kot *načelo* pa omogoča po Marxu brezkompromisno kritiko obstoječe dejanskosti. To je totalna ZAHTEVA po praktični spremembi obstoječega sveta, ki jo je izrekel v 11. tezi o Feuerbachu.

Toda *ta* umnost, *ta* filozofija po Marxu ne more postati dejanska, ne da bi obstoječa dejanskost *sama* težila k *tej* umnosti. Če dejanskost ne bi težila k nji, bi to pomenilo, da je to le prazna in izmišljena zahteva.

Kako to razumeti? Tu gre za vprašanje zgodovinskega »nastanka« oziroma izvira *dane* kapitalske odtujenosti človeka njegovi *bistveni možnosti*. Na to vprašanje je odgovoril Marx z razkritjem pomena zgodovine, vendar se podrobneje v to ne moremo spuščati.

Za naš namen naj zadošča opozorilo, da dobi človekova proizvodnja pretežni značaj *dela* le v določenih delovnih odnosih, predvsem v odnosu zasebne lastnine delovnih sredstev, ki na določeni stopnji razvitosti proizvajalnih sil (in s tem delitve dela), kot notranjega motorja in zakona zgodovinskega gibanja neogibno privede do nastanka delovne sile kot blaga in produkcije blaga za trg, kar je v celoti osnova kapitalskega procesa. Sam odnos zasebne lastnine delovnih sredstev je prav tako le rezultat neke stopnje razvitosti proizvajalnih sil.

Kapitalski proces kot gibanje kapitala je v sebi protisloven — dialektičen — proces. Kapital si v svoji razviti obliki podreja vse, česar se

dotakne; zanj je vse le sredstvo njegove zgolj kvantitativne rasti. Delavci so zgolj še samogibno blago — delovna sila; kapitalisti zgolj še »z voljo in zavestjo obdarjeni kapital«, kot pravi Maurx v »Kapitalu«.* Oboji so reducirani na to *funkcijo* kapitala in osiromašeni v svojem človeškem bistvu.

S tem, da odtujeni in osamosvojeni predmet-subjekt — kapital — po notranji logiki svojega gibanja spreminja pretežno večino ljudi v delavce, da njihovo človeškost reducira samo še na delovno silo, si — po Marxu — *neogibno* ustvarja *proletariat* kot edino silo, ki se mu lahko postavi po robu, ki se mu upre in odpravi *podlago* njegove vladavine — prej omenjene kapitalske odnose, predvsem zasebno lastnino. S tem odpravi proletariat seveda tudi sam sebe; ali drugače: kapital s proletariatom, ki si ga je sam neogibno ustvaril, odpravi sam sebe. *Ta zavestna akcija proletariata se kot omenjena zahteva poraja iz nerazrešljivih protislovij* kapitalskega procesa, zakaj »sam kapital je protislovje v procesu«.** Ta proletarska zavest in zahteva je oprta na človekovo *bistveno možnost:* na *proizvodnjo,* ki temelji na človekovih *potrebah. Proletarsko zavest* torej kot proletarsko zavest in s tem *zahtevo* po spreminjanju sveta porajajo kapitalska protislovja, tj. obstoječe, zato proletarskost še ni prava človeškost, ki je — dokler je proletariat še *proletariat* — samo *bistvena možnost;* ni prava človeškost vse dotlej, dokler proletariat s svojo totalno akcijo — revolucijo — ne odpravi sam sebe, kar pomeni: *aktualizira prej orisano bistveno človekovo možnost z odpravo obstoječega.* Zato smo rekli v III. poglavju, da je proletarska morala heteronomija iz negacije.

To je torej Marxova »praktična« *zahteva,* samo *tako* je njegova filozofija »praktična«. *Na ta način* obstoječa dejanskost *sama* teži k oni »umni« umnosti, tj. k bistveni človekovi možnosti, skratka teži k »filozofiji«, kakor tudi ta »filozofija« teži k dejanskosti, kot pravi Marx. Če je vsa tradicionalna praktična filozofija postavljala *obstoječi dejanskosti* zahteve, ki so izhajale iz obstoječega in je bil hkrati *princip* teh zahtev (kot vrednot in norm) *obstoječe* kot táko, je *zahteva,* katere princip ni več obstoječe, temveč človekova bistvena *možnost,* po Marxu do kraja *radikalna* in radikalno postavljena zoper obstoječe. Če pa je bil *princip* vsega tradicionalnega moralnega vrednotenja in normiranja, vse tradicionalne moralne presoje *sámo obstoječe* in je *princip* »novega« vrednotenja in presojanja vseh dejanj in delovanja ljudi človekova *bistvena možnost,* tedaj pri Marxu ne gre za spremembo teh ali onih vrednot, teh ali onih ali tudi vseh tradicionalnih moralnih norm, ali za zamenjavo teh norm z novimi, »boljšimi«, temveč gre za radikalno spremembo principa postavljanja vrednot in norm. Kakšne *bodo* te norme in vrednote, Marx ni ne razmišljal ne prerokoval. Zato tudi ni pridigal morale, ni izdelal posebne etike ali praktične filozofije. *Vsa njegova misel je prav toliko in samo toliko »praktična«, kolikor je antropološka ali onto-*

* Glej: *Marx:* Kapital, str. 174.
** *Marx:* Grundrisse, str. 593.

loška. Zato smo tudi morali na kratko prikazati jedro njegove misli. Ta drugačen *princip* vsega vrednotenja je *proizvodnja, zasnovana na človeških potrebah,* človekovo samopostajanje in samopotrjevanje kot subjekta te proizvodnje.

Totalna *realna zahteva* kot revolucija za Marxa ni le prazna miselna želja ali abstraktna izmišljena zahteva, ker je *vsebina* realne akcije in zavesti proletariata. Zavest proletariata je zato obenem spoznanje o neogibnosti *napredka* in z njim zloma *obstoječih* proizvodnih odnosov. Ta zavest je svetilnik njihove akcije. Proletariat po Marxu torej pravzaprav »sledi« nezlomljivemu zakonu *progresivnega* razvoja proizvajalnih sil, tj. notranji *logiki* samoporajanja človeka znotraj odtujitve. Ta notranja logika poti samoporajanja človeka je *logos* zgodovine in je vedno *napredujoč.* Totalna akcija proletariata (praktična *zahteva,* ki smo o nji govorili) — revolucija — je napredna, ker sledi temu logosu zgodovine. *Proletarska* oziroma *človeška* svoboda je nujnost in neogibnost tega *logosa. Ta* svoboda za Marxa ni nič drugega kot nujnost in *ta* nujnost ni nič drugega kot svoboda, zakaj ta logos sodi v bistvo človeka kot človekova možnost, ki je obenem *princip* revolucionarne *zahteve.* Slediti tej možnosti, temu logosu, se pravi zato izražati samega sebe. Ker je človek v svoji faktični eksistenci tej svoji bistveni možnosti odtujen, ima v odtujeni obstoječi dejanskosti ta logos človekove zgodovine naravo vnanje prisile, kakor ima vse človeško v obstoječi dejanskosti spremenjeno naravo.

Marxov logos zgodovine nam pomeni tu *pot* samopostajanja človeka, ki ima kot *napredovanje* sama v sebi določeno *smer, začetek in cilj.* Človekova zgodovina je tako zagledana v luči bistva človeka kot človekove bistvene možnosti.

V doslej orisanem jedru Marxove misli se kaže tudi specifični pomen radikalizacije in konca praktične filozofije oziroma morale pri Marxu.

Pri Heglu je radikalizacija in s tem konec morale oziroma praktične filozofije v že *dejanski ideji,* tj. identiteti umnosti in dejanskosti. Marxu se ta umnost kaže kot brezumnost, zakaj dana obstoječa dejanskost se mu kaže kot *sprevrnjena,* ker človek te dejanskosti ni subjekt, temveč predikat osamosvojenega in odtujenega človekovega predmeta-subjekta, tj. kapitala.

Pri Marxu pa se morala oziroma praktična filozofija končuje *z radikalno zahtevo* (»praktično« in »teoretično«), ki je usmerjena zoper celotno obstoječo sprevrnjeno dejanskost*, ker njen *princip* za Marxa ni več to obstoječe kot v vsej dotedanji praktični filozofiji, temveč človekova *bistvena možnost.* Radikalizacija in konec morale je pri Marxu v spremembi *principa postavljanja zahteve.*

Videli smo, da je horizont Heglove misli subjektiviteta subjekta kot ideja, pojem, um, duh. Kakor koli že opredeljena subjektiviteta subjekta je horizont tudi vse predheglovske novoveške filozofske misli.

---

*Glej: *Marx:* »K kritiki Heglove fil. prava«, prev. Rani radovi, str. 89.

Tudi Marxova filozofska misel se giblje samó v horizontu subjektivitete subjekta. Pri Marxu je *subjektiviteta* človeka-subjekta človekova materialna, predmetna *proizvodnja*, ki je zasnovana na *človekovi potrebi*, in samo po nji *je* vse, kar je. Z njo in v nji ustvarja *človek* samega sebe in svoj svet. Proizvodnja je torej tisto *omogočujoče* za vse, kar je, *da je* in *kaj je*. Pomen subjektivitete pri Marxu se bo določneje pokazal iz opredelitve *potrebe*.

V vseh naštetih primerih je subjektiviteta kot to omogočujoče, moč, potentia — pravzaprav esse essentiae v razliki biti (esse). Subjektiviteta je torej tisto najbolj obstoječe vsega obstoječega — *obstojnost* obstoječega. To velja tudi za Marxa. Mar ni pri njem *človekova na potrebi zasnovana proizvodnja* sama kot bistvena človekova možnost *tista osnova, ki je omogočila in omogoča obstoječo dejanskost? Mar ni sam razvoj človeške potrebe in predmetne proizvodnje kot bistvene možnosti človeka, tj. določena stopnja razvitosti proizvajalnih sil, porodil odnosa zasebne lastnine in vseh drugih odnosov, s tem pa je porodil tudi tisto obstoječo »sprevrnjeno« dejanskost — das Bestehende? Vse to sodi po Marxu v bistvo logosa zgodovine kot poti samoporajanja človeka; ta logos je pravzaprav logos človekovega rodovnega bistva samega kot človekove možnosti.*

S tem torej, da je *princip* postavljanja prej omenjene Marxove zahteve ta *bistvena možnost*, ki je usmerjena v radikalno negacijo obstoječega, je obenem z zahtevo po negaciji obstoječega v sami tej zahtevi prav toliko prisotna tudi *afirmacija* in potrjevanje *obstoječega*. Zakaj obstoječe sámo je omogočeno s to človekovo *možnostjo*, ki je sedaj princip zahteve. Hoteti človeškost se pravi tedaj prav toliko hoteti nečloveškost; hoteti svobodo prav toliko hoteti sužnost itd.* Tako se v velikem kaže človekova novodobna in sodobna ujetost v subjektiviteto. V horizontu subjektivitete in v nji vladajoče *razlike* in podvojenosti biti (esse) na esse essentiae in esse existentiae torej ni mogoče ene ali druge odstraniti ali negirati. Oboje namreč vsebuje *bit — esse*.

Ker je torej subjektiviteta subjekta tisto najbolj obstoječe v obstoječem — *obstojnost obstoječega* —, in ker je v nji tudi vsa razlika in podvojenost biti na esse existentiae in esse essentiae (aktualnost in možnost), ostajamo v horizontu *subjektivitete* ne glede na to, ali je naš *princip* ta ali ona stran podvojenosti biti, ne glede na to, ali se gibljemo na tej ali oni strani te podvojenosti. *Bistvo* (esse essentiae, potentia) namreč *samo* izstopa (exsistere, iz-stopa) iz možnosti v aktualnost, v eksistenco (esse existentiae). To je temeljna misel evropske metafizike in je dobila pri Heglu svoj dovršeni izraz. *Zahteva* po kritiki *obstoječega* s stališča *možnega* je zato obenem *potrditev* obstoječega iz njegove lastne omogočujoče možnosti, zakaj vse eksistentno iz-stopa (ek-sistere) le iz svoje omogočujoče možnosti. Pri Marxu kapitalski proces kot to dano

---

* Glej za ilustracijo tega Marxov spis »Britansko gospostvo v Indiji«, posebno sklep tega spisa. Slovenski prevod: Marx-Engels: Izbrana dela I, str. 423—431, Cank. zal. 1950.

obstoječe (faktična eksistenca) iz-stopa iz spleta potrebe-proizvodnje kot svoje omogočujoče možnosti.

V tem je zajeta vsa radikalizacija morale oziroma praktične filozofije pri Marxu. Ker prihaja radikalna, proti vsej obstoječi dejanskosti naravnana *zahteva* iz subjektivitete subjekta kot omogočujoče možnosti, ki omogoča to in táko dejanskost takó, da kot bistvo (potenca) sama izstopa (ker ni česa drugega) v obstoječo dejanskost, je *zahteva* radikalne kritike obstoječega zasukana nazaj v potrjevanje obstoječega in s tem zaprta v svoj krog subjektivitete. To pa se Marxovi kritiki in sploh kritiki kot kritiki izmika.

Po vsem tem lahko globlje razumemo moralo oziroma praktično filozofijo sploh kot samorazkritost in samopotrditev obstoječega. Šele od tu se nam odpira globlje razumevanje tako imenovane socialistične morale, ki smo jo obravnavali v IV. poglavju tega spisa.

Oglejmo si sedaj *potrebo*. Zapopasti človeško *potrebnost* v spletu s proizvodnjo kot odliko človekovega bistva, kar je hkrati prevrat v metafizičnem pojmovanju človeka, je bilo Marxu mogoče le v obratu pomena biti. »*Zveza*« med proizvodnjo in potrebnostjo ni poljubna, ker potreba prežema proizvodnjo kakor ta z zadovoljevanjem (prisvajanjem) omogoča in razvija potrebo. *Proizvodnja* je torej tu razumljena iz *potrebe* in oboje nerazložljivo sodi v bistvo človeka. Tako razumljena proizvodnja je pri Marxu razumljena iz človeka za človeka; človek je kot subjekt njena osnova in smisel. Proizvodnja je torej tu razumljena *antropološko*. Ker pa je splet potrebe in proizvodnje (praksa) pri Marxu v pravem pomenu besede *subjektiviteta* subjekta oziroma *objektiviteta* objekta (kar je isto), ker je torej takó subjekt kakor tudi objekt, tj. predmet v svoji totaliteti zasnovan na tej subjektiviteti, je proizvodnja v tem pomenu pri Marxu razumljena *ontološko, kot ontološki temelj vsega, kar je, v tem, da je in kaj je*. Proizvodnja je torej pri Marxu razumljena *antropološko-ontološko* in ta izraz je v okviru Marxove misli pravzaprav pleonazem. Če pa je proizvodnja res ontološki temelj, se moramo vprašati, kako naj to razumemo, ne da bi zašli v navaden subjektivizem.

Proizvajanje je po Marxu motivirano z zadovoljevanjem potrebe, kar ustvarja novo potrebo; hkrati pa bolj razviti in bogatejši potrebi ustreza za prav toliko bolj razvita in razčlenjena proizvodnja. Ker potreba, ki pravzaprav izpolnjuje bistvo človeka, lahko pride do zadovoljitve in s tem do *samopotrditve* le s prisvajanjem, je torej proizvajanje tisto, kar je sami potrebi najbolj potrebno za njeno *samorazvijanje*, samopotrjevanje in rast: prisvajanje je potrebi, ki izpolnjuje bistvo človeka, tako rekoč *prva potreba*.* Razvijanje in bogatenje spleta potrebe-

* *Marx:* »Torej (delo) ni zadovoljitev potrebe, temveč le sredstvo, da zadovolji (delavec) potrebe zunaj njega.« (Ek. fil. rok. I, 4; Rani radovi, str. 213.) To velja pri Marxu za odtujitev za proizvodnjo, ki ima značaj *dela*. V tej negativni obliki izraža Marx pravzaprav misel, da je *proizvajanje* sámo že zadovoljitev potrebe (seveda zanj ne v odtujitvi), zakaj to je »potreba« potrjevanja svojega bistva kot proizvodnje — potrebe.

proizvodnje je pravzaprav samopotrjevanje človekovega bistva, je *samopostajanje človeka* v njegovi zgodovini.*

Toda kaj je pravzaprav človeško bistvo kot potreba-proizvodnja? *Kaj je potreba sama?* Lakota, žeja, ploditev, varnost pred vremenskimi neprilikami, družbena varnost, spoznanje, lepota itd. so sicer — kot pravimo — temeljne *potrebe*, ki so se do danes razvile in iztanjšale v milijone razlik in različic. Skratka, bogastvo potreb je nepregledno in vse zasnavljajo prav toliko razlik in različic, prav tako iztanjšano proizvodnjo. Tudi bogastvo proizvodnje je nepregledno. Zadovoljenost temeljnih potreb omogoča razvoj tako imenovanih »višjih«, »duhovnih« potreb itd. Neko proizvajanje za zadovoljitev kake potrebe poraja specifične *proizvodne* potrebe, ki morajo biti prav tako zadovoljene itd.

Toda kaj je pri vsem tem *potreba?* Iz golega naštevanja različnih potreb še nikakor ne vemo, kaj je bistvo potrebe. Če bližje pogledamo potrebo samo, vidimo, da je vsaka potreba naravnana na nekaj zunaj sebe. Po Marxu je potreba prav osnova vsakega odnosa do predmetnega vnanjega (kar tu pomeni: zunaj človekovega telesa) sveta, predmetnosti.** Potreba je neogibno *potreba nečesa, potreba po nečem*, kar *manjka. Potreba kaže pomanjkanje nečesa.* Potreba po nečem je *po-treba; že* sama beseda kaže to *naravnanost* težnje »ven«, k predmetu, kaže to *pomanjkanje* nečesa, kaže na *nekaj, »kar mi je treba«*. V srbohrvaščini se glasi izraz za to *»treba* mi... (nešto)«. Tudi v nemščini je beseda *Bedürfnis* izpeljana iz besede *dürfen*, ki ima podoben pomen kot naša be-

---

* *Marx:* V nasprotju z Nemci, ki nimajo nobenih predpostavk, moramo začeti s tem, da ugotovimo prvo predpostavko vsake človeške eksistence in torej tudi zgodovine, namreč predpostavko, da morajo imeti ljudje omogočeno življenje, da bi mogli ‚delati zgodovino'. Za življenje pa je predvsem potrebna jed, pijača, stanovanje, obleka in še marsikaj drugega. Prvo zgodovinsko dejanje je zato proizvajanje (Erzeugung) sredstev za zadovoljevanje teh potreb, produkcija materialnega življenja samega; in sicer je to zgodovinsko dejanje, temeljni pogoj vse zgodovine, ki ga je neogibno treba izpolnjevati vsak dan in vsako uro še danes prav tako kot pred tisočletji, da bi se ljudje sploh obdržali pri življenju. Celo če je čutnost — kot pri svetem Brunu — reducirana na krepelce, na minimum, predpostavlja dejavnost produkcije tega krepelca. Za vsako pojmovanje zgodovine je torej prvo, da gledamo in pustimo do veljave to temeljno dejstvo v vsem njegovem pomenu in razsežnosti. (R. r., str. 349—350.) Drugo je, da pelje zadovoljena potreba, aktivnost zadovoljevanja in že pridobljeno orodje zadovoljevanja k novim potrebam — in to proizvajanje (Erzeugung, porajanje) novih potreb je prvo zgodovinsko dejanje. (...) Tretji odnos, ki se takoj na začetku vključuje v zgodovinski razvoj, je, da začnejo ljudje, ki vsak dan obnavljajo svoje življenje, delati druge ljudi, se začnejo razmnoževati — ... (R. r., str. 350.) Sicer pa teh treh strani socialne dejavnosti ni treba pojmovati kot tri različne stopnje, temveč prav kot pri strani, ali — da bi bilo jasno Nemcem — kot tri ‚momente', ki so obstajali skupaj od začetka zgodovine in od prvih ljudi naprej ter se še danes uveljavljajo v zgodovini. (R. r., str. 351.) Različna izoblikovanost materialnega življenja je seveda vsakokrat odvisna od že razvitih potreb in tako proizvajanje (Erzeugung, porajanje) kakor zadovoljevanje teh potreb je samo zgodovinski proces, ki ga ne najdemo ne pri ovci ne pri psu... (R. r., str. 395.) Nemška ideologija, prev. Radni radovi 1961.

** Glej k temu: *Marx:* Ekon. fil. rokopisi III 5, prev. Rani radovi, str. 286.

seda »treba« (ne v želelnem pomenu), in je njen prvotni pomen verjetno »geniessen«, »gebrauchen« (uživati, užiti; rabiti, uporabljati).* Pomanjkljivost kot po-treba pa kaže poleg *te* »intence« še nekaj: željo, poželenje, težnjo, ki prav tako razkriva omenjeno »intenco«: *po-želenje je želja po nečem*, težnja k nečemu. Po-treba kot po-želenje je torej naravnana (tja) *k nečemu* in ta naravnanost ima vedno značaj hotenja, prisvojitve, použivanja, porabe, negiranja. To hotenje, ta *»težnja (tja) k nečemu«*, je torej vedno *»težnja (sem) k sebi«*. Težiti k..., želeti, se pravi latinsko *ad-peto*, appeto; ta težnja in želja po..., *appetitio*, je *appetitus*, poželenje, »apetit«. Hoteti, želeti, se pravi latinsko *volo; voluntas je* volja, želja, zahteva.

*Potreba je torej v tem odnosu volja po prisvajanju, použivanju, porabi, negiranju.*** Vse tisto, po čemer po-treba kot poželenje teži, se nji sami lahko kaže le kot neka vrednost, in sicer *je to vedno le zanjo uporabna vrednost.* Ta vrednost kot *uporabnost* je navsezadnje vedno samó v zadovoljitvi poželenja, potrebe. Volja kot appetitus *razkriva* (kar tu vedno pomeni *postavlja)* vse, kar je, le kot vrednost uporabnosti zase, torej vse le kot vrednost v odnosu do sebe same; vse relativira nase — tudi tisto, kar zanjo »nima vrednosti«. Volja kot appetitus torej *dopušča vsemu biti* le kot vrednost uporabnosti zanjo sámo in vse uporabne vrednosti (kar pomeni vse, kar sploh je) so kot *njeni* predmeti razvrščeni (kot bolj ali manj vredni ali nevredni) v odnosu do nje, so le njena sredstva. *Vrednost* v tem pomenu zajema *bit bivajočega* kot predmetnost, postavljenost.

Kaj sedaj to pomeni, da *volja potrebe* vse le *tako razkriva*, da *dopušča vsemu biti* le kot vrednost uporabnosti zase? Če smo rekli, da je proizvodnja, ki si jo zasnavlja potreba (ki je sama spet zasnovana le na proizvodnji), pravzaprav proizvajanje (postavljanje) predmeta (uporabne vrednosti) za zadovoljitev potrebe (»apetita«), *potem je to proizvajanje akt prej opisanega pomena razkrivanja in dopuščanja biti:* to je pro-izvajanje (productio) in nima tu drugega pomena kot prinašanje in pripravljanje *poželenju* potrebe potrebnega predmeta kot uporabne *vrednosti zanj*, in v tej proizvodnji je tisto zares dejavno — dej — ta volja, poželenje, appetitus. Predmet tedaj v *tem* smislu pomeni absolutno samó *razkritost (tj. postavljenost) bivajočega kot uporabne vrednosti za voljo potrebe.* Vse, kar proizvede na volji potrebe zasnovana proizvodnja (kot prva potreba volje, poželenja, »apetita«, za njeno samopotrjevanje«), je *postavljeno* samó kot vrednost uporabnosti *za* voljo potrebe — torej relativno do nje. Ker pa smo rekli, da je na

---

* Glej: *Herman Paul:* Deutsches Wörterbuch, Niemeyer Verlag, 1960.

** O tem govori *Hegel* v svoji »Fenomenologiji«, str. 146—147. *Marx* pa pravi o tem: »Veličina Heglove ‚Fenomenologije' in njenega končnega rezultata — dialektike negativitete kot principa, ki giblje in proizvaja — je torej v tem, da pojmuje Hegel samoporajanje človeka kot proces, opredmetenje kot razpredmetenje (Vergegenständlichung als Entgegenständlichung), kot povnanjanje in odpravo tega povnanjenja;...« Ek. fil. rok. III. 5; prev. Rani radovi, str. 282.

potrebi zasnovana proizvodnja *subjektiviteta* subjekta in v tem pomenu ontološki temelj vsega, kar je, se vse bivajoče razkriva *samó* kot vrednost uporabnosti za voljo potrebe. *Bit* bivajočega oziroma bivajoče v celoti se razkriva tu samó kot *postavljenost* predmeta (pred-met) kot *vrednosti (uporabnosti)* za voljo potrebe.

Videli pa smo, da se za Marxa človek sam v proizvodnji povnanja v predmetu, da človek v proizvodnji opredmeti v predmetu svoje *bistvene moči*. Te *bistvene* moči so se nam sedaj izkazale kot *volja*, appetitus, ki s proizvodnjo in v nji potrjuje, obnavlja in gradi sama sebe: potreba z zadovoljitvijo potrjuje in razvija *sámo sebe* in s tem tudi *proizvodnjo* predmeta svoje zadovoljitve. Po-treba kot poželenje, appetitus, volja, skupaj s potrebo po samopotrjevanju (tj. proizvodnjo kot *prvo* potrebo) izpolnjuje torej *bistvo človeka* — človekovo generično bistvo — in je tista bistvena *človekova moč, zmožnost, potenca* (potentia kot esse essentiae), o kateri govori Marx. *Ta* človekova bistvena moč se torej v proizvodnji opredmeti v predmet in je vedno naravnana (ven) k njemu, v katerem in s katerim lahko sebe (nazaj) potrdi; ta moč, potentia, je tu subjektiviteta subjekta in dej dejanskega kot udejanjenega, torej *temelj*, ki ima v metafiziki vlogo biti, oziroma bivajočosti bivajočega. Kakšna je struktura tega povnanjanja, kako se le-to v svojem tehnično-tehnološkem bistvu »odvija«, mora ostati tu docela odprto.

Ta volja potrebe — appetitus — se torej lahko potrjuje (zadovoljuje) le v nečem in z nečim, kar je nji *sorodno*. To je predmet, ki je proizvedeni pro-dukt *nje same*, njena vnanjost, njena opredmetenost. Vse, kar poželenje — appetitus — sreča, vse, kar je sploh lahko predmet zanj, JE namreč le po proizvodnji, ki je predmetenje oziroma povnanjanje človekove bistvene moči, potence. *Proizvajanje je torej aktualiziranje te potence*, učvrstitev te potence v predmetu, prehajanje možnosti v aktualno dejanskost. To je ena — pozitivna — stran samopostajanja človeka. Vse torej, kar *potreba* kot poželenje, volja, itd., srečuje zunaj sebe in k čemur je naravnana, je le vnanjost nje same: v predmetu poželenja je predmetnost njega samega. Potreba (volja) se zadovolji samo tako, da s prisvojitvijo svojega predmeta *razpredmeti* svojo opredmetenost v predmetu; to zadovoljevanje pa je druga — negativna — stran samopostajanja človeka. V *bistvu* človeka kot spletu potrebe in proizvodnje, kakor ga je opredelil Marx, se zato skriva volja kot potenca, moč. In ker je vse, kar je, le proizvedeno, ker JE le po proizvodnji, tj. udejanjeno, dejansko kot povnanjeno človeško bistvo, je vsa dejanskost vnanjost *te* volje, opredmetena človeška *bistvena moč*. Zakaj če je *človek* subjekt proizvodnje, edini *dej* (tj. vzrok, temelj) proizvedenega kot dejanskega, je pomen *tega* deja človekova *bistvena moč* — volja, apetitus. Ta volja pa tu ni mišljena kot kaka absolutna, »nadčloveška« Volja, ki se po nekem principu individuacije le *pojavi* v ljudeh in stvareh kot pojavih volje, kakor je to npr. pri Schopenhauerju, kar nekako spominja na posameznitev absolutnega duha pri Heglu. Pri Marxu gre le za *človekovo voljo*, moč dejavnih, čutnih, predmetnih človeških individuov. Ta obrnitev sloni spet na spremenjenem pomenu biti, o katerem smo

govorili. Pripomniti je treba, da tu ne razlagam *svojih* »nazorov« o tem ali onem, temveč skušam premisliti jedro Marxove misli.

K doslej opisanemu *bistvu* človeka kot spletu potrebe in proizvodnje, ki potrjujeta in razvijata druga drugo, spada neločljivo tudi *zavest* kot zavest prav tega spleta proizvodnje-potrebe, kar je po Marxu dejanski življenjski proces. Ta zavest prežema ves ta splet in se bogati, raste in razvija obenem z rastjo prej opisanega spleta proizvodnje-potrebe. Ni torej zavest njegova osnova, temveč je sama omogočena v njem. Zavest je zavestna bit, pravi Marx.* Ker pa se je kot pomen biti, tj. temelj (Grund, ratio), tj. kot to omogočujoče, tj. dej vsega, kar je kot dejansko, izkazala volja kot appetitus, ker je pomen biti *prešel* (»izginil«) vanjo, *je zavest zavestna volja*. Marx pravi, da je zavest, um, duh, ideja, pojem itd. le predikat *dejavnega* predmetnega človeka. Torej je zavest nekaj, kar *pripada* volji (»apetitu« v prej opisanem pomenu) in nikakor ne narobe.

Po vsem tem pa se nam še radikalneje in že tretjič postavlja vprašanje, kako razumeti vse to, ne da bi zašli v navaden subjektivizem, ne da bi Marxa spremenili v golega subjektivista v tradicionalnem pomenu te besede. Temu vprašanju se ni mogoče ogniti.

Kaj navsezadnje pomeni to, če se reče, da je *proizvodnja* pri Marxu ontološko-antropološki temelj, kar so ugotavljali tudi jugoslovanski marksisti, da je *praksa* temelj Marxove filozofije? Kako naj navsezadnje razumemo Marxove besede, ko pravi, da je čutno-predmetna proizvodnja temelj *celotnega čutnega* sveta in da je predmet dela opredmetenje človekovega rodovnega življenja? Kako razumeti to, da se človek dejavno povnanji in podvoji in da je vse objektivno, dejansko, predmetno le človekova vnanjost in ustvarjeno od človeka? Mar ni Marx sam nedvoumno govoril o prioriteti vnanje narave?** Mar ni v »Kapitalu« jasno povedal: »*Zemlja* (h kateri spada z ekonomskega vidika tudi *voda*), taka, kakršna človeka prvotno preskrbuje z živežem, z gotovimi potrebščinami za življenje, je brez njegovega sodelovanja *splošni predmet* človeškega dela. Vse stvari, ki jih delo samó loči od njihove neposredne zveze z zemljo, so od narave dani predmeti dela.«***

Če govori Marx o »celotnem človeškem čutnem svetu« kot čutni *dejavnosti* individuov, kot opredmetenju človekovega rodovnega življenja, se zdi, da mora biti zunaj tega »čutnega sveta« nekaj *realnega*, kar je temu čutnemu svetu osnova. Toda Marx ne pravi: »celotno človekovo

---

* *Marx:* Das Bewusstsein kann nie etwas Andres sein als das bewusste Sein der Menschen ist ihr wirklicher Lebensprozess. (MEV, 3, str. 26, Dietz Ver. 1962.) (Zavest nikoli ne more biti kaj drugega kot zavestna bit in bit ljudi je njihov dejanski življenjski proces.) Glej k temu ves ta odstavek iz »Ideologije« v knjigi: M. E., R. r. str. 347, »Naprijed«, Zagreb 1961.

** *Marx:* Prioriteta vnanje narave pri tem vsekakor ostane in vsega tega vsekakor ne moremo uporabiti za prvotne, po generatio aequivoca proizvedene ljudi, toda to razlikovanje je smiselno samo, če obravnavamo človeka kot različnega od narave. (Ideologija, R. radovi, str. 367.)

* *Marx:* Kapital, str. 202-203, Cank. z. 1961.

čutenje in *občutki«*, temveč prav *»čutni svet«*. Torej meni s tem tisto, *kar že je* realna osnova čutenja in občutkov.

Toda pustimo čutenje in občutke in tisto v čutenju čuteno. Poglejmo, kaj pravi Marx sam o biti narave in človeka.

> »Neko bitje velja sámo sebi za samostojno šele, če stoji na svojih nogah, in na svojih nogah stoji šele, če se ima samo sebi zahvaliti za svoje *bivanje (Dasein)*. Človek, ki živi od milosti nečesa drugega, se ima za odvisno bitje. Popolnoma od milosti nečesa drugega pa živim, če mu nisem dolžan hvale le za vzdrževanje mojega življenja, temveč če je poleg tega še *ustvaril* moje življenje, če je izvir mojega življenja, in moje življenje ima nujno zunaj sebe tak temelj (Grund), če ni moja stvaritev (Schöpfung). *Stvarjenje* je zato predstava, ki jo je zelo težko izriniti iz ljudske zavesti. Samobitnost (das Durchsichselbstsein) narave in človeka ji je *nedoumljiva*, ker je v protislovju z oprijemljivimi danostmi praktičnega življenja.
>
> Stvarjenje *zemlje* je dobilo močan udarec od *geognozije*, tj. od znanosti, ki prikazuje oblikovanje zemlje, nastajanje zemlje kot proces, kot samoporajanje. — Generatio aequivoca je edino praktično spodbitje teorije stvarjenja.
>
> Sedaj posamezni individum sicer lahko reče, kar pravi že Aristoteles: tebe sta zaplodila tvoj oče in tvoja mati, torej paritev dveh ljudi, generični akt ljudi je v tebi proizvedel človeka. Vidiš torej, da človek tudi fizično dolguje svoje bivanje človeku. Ne smeš torej upoštevati le ene strani — *neskončne* progresije — in vpraševati: kdo je zaplodil mojega očeta, kdo njegovega očeta itd. Držati se moraš tudi *krožnega gibanja*, ki je v onem procesu čutno nazorno in po katerem človek v tem porajanju samega sebe ponavlja in ostaja tako subjekt vedno *človek*. Toda odvrnil mi boš: pustim ti tvoje krožno gibanje, ti pa mi pusti napredovanje, ki me žene vse dalj, dokler ne vprašam, kdo je zaplodil prvega človeka in naravo sploh? Odvrnem ti lahko le: sámo tvoje vprašanje je proizvod abstrakcije. Vprašaj se, kako si prišel do tega vprašanja: vprašaj se, ali tvoje vprašanje ne prihaja z nekega stališča, na katero ne morem odgovoriti, ker je napačno. Vprašaj se, ali za umno mišljenje obstaja tisto napredovanje kot tako. Če vprašuješ po stvarjenju narave in človeka, tedaj torej abstrahiraš od človeka in narave. Postavljaš ju kot *neobstoječa* in vendar hočeš, naj ti ju dokažem kot *obstoječa (seiend)*. Rečem ti le: odpovej se svoji abstrakciji in odpovedal se boš tudi svojemu vprašanju. (...) Ker pa za *socialističnega človeka celotna tako imenovana svetovna zgodovina* ni nič drugega kot porajanje (Erzeugung) človeka po človeškem delu, kot postajanje narave za človeka, ima človek nazoren, neovrgljiv dokaz o svojem *procesu nastanka*. S tem,

da je *bitstvenost* (Wesenhaftigkeit) človeka in narave, s tem, da je človek za človeka kot bivanje narave in narava za človeka postala praktična, čutna, nazorna, je postalo vprašanje po nekem *tujem* bitju, po bitju nad naravo in človekom — vprašanje, ki vključuje priznanje nebitstvenosti narave in človeka — praktično nemogoče.«*

Gre torej tu za tisto *krožno gibanje*, za samoporajanje kot samoproizvajanje; generatio aequivoca pomeni spontano porajanje, samoporajanje.

Tisto, v čemer in po čemer je človek predmetno bitje, ki ima zunaj sebe predmete in more biti z njimi v kakršnemkoli odnosu — torej tudi imeti *vednost* o čem vnanjem, kar je zunaj njegovega telesa — je po Marxu človekova *bistvena*, v proizvodnji obnavljajoča se in rastoča *potrebnost*, pomanjkljivost.**

V nji smo odkrili dvojno gibanje »intence«: (tja) k predmetu in (nazaj) k sebi. To je *en sam človekov odnos kot odnos*. Ta *odnos*, ki je predmeten, dejanski, proizvoden, ne pa le »teoretičen«, je po Marxu obenem tudi vsa *zavest*.*** Omogoča in razvija ga proizvajanje in v njem so mogoči vsi posamezni odnosi do česarkoli. *Bistvo tega odnosa je navzven naravnana človekova bistvena pomanjkljivost, ki je v tej naravnanosti obenem za sebe in se v tej za-sebnosti potrjuje z naravnanostjo navzven.* Ta odnos je tisti *»prostor«*, v katerem človek, kakor ga pojmuje Marx, po svojem bistvu vedno že je in v katerem *odkriva* in *razkriva* (tj. postavlja) s svojo aktivnostjo (kot subjekt, čigar bistvena moč je volja) vse, kar je (bivajoče) v tem, *da je* in *kaj je*. To seveda ni mišljeno kot zgolj »teoretično« ravnanje. Očitno je torej, da se po Marxu bitje, ki bi ne bilo že po samem bistvu pomanjkljivo, potrebno, hoteče, volitivno bitje, nikoli ne bi naravnalo *»ven«*, se nikoli ne bi *»od-*

---

* *Marx:* Ek. fil. rok., prev. Rani radovi str. 250, 251, 252; (Frühe Schriften I., str. 605, 606, 607).

** *Marx:* Da je človek *telesno*, prirodno *(naturkräftiges)*, živo, dejansko, čutno, predmetno bitje, pomeni da ima za predmet svojega bitja za ohranjanje svojega življenja *dejanske, čutne predmete*, oziroma, da more *izkazovati (äusseren)* svoje življenje samo z dejanskimi čutnimi predmeti. *Biti* predmeten, naraven, čuten, kakor tudi imeti zunaj sebe predmet, naravo, čut, ali biti sam predmet, narava, čut, je isto. *Lakota* je naravna *potreba;* da bi se zadovoljila, da bi se utolažila potrebuje torej *naravo* zunaj sebe, potrebuje zunaj sebe *predmet*. Lakota je predmetna potreba telesa po bivajočem *predmetu*, ki je zunaj njega in ki je neogibno potreben za njegovo integracijo in izkazovanje nature (Wesens äusserung). (...) Bitje, ki nima zunaj sebe svoje narave, ni *naravno* bitje; ni udeleženo v bitju (Wesen) narave. Bitje, ki nima zunaj sebe nobenega predmeta, ni predmetno bitje. Bitje, ki samo ni predmet za kako tretje bitje, nima nobenega bitja za svoj *predmet*, to pomeni, da ni v predmetnem odnosu, njegova bit ni predmetna. Nepredmetno bitje je nebitje. (Ek. fil. rok. III. 5. prev. Rani radovi, str. 286.)

*** *Marx:* »Wo ein Verhältnis existiert, da existiert es für mich, das Tier »verhält« sich zu Nichts und überhaupt nicht. Für das Tier existiert sein Verhältnis zu anderen nicht als Verhältnis.« Na tej višini stolpca je Marx pripisal v rokopisu: »Mein Verhältnis zu meiner Umgebung ist mein Bewusstsein.« (Ideologija, MEV 3, str. 30, Glej: Rani radovi, str. 352.)

prlo« in zato tudi nikoli ne bi v *»prostoru«* te svoje *»odprtosti«* odkrilo nobenega bivajočega, ne v tem, *da je*, ne v tem, *kaj je*. Temeljna, bistvena človekova *pomanjkljivost*, ki se kot moč nenehno omogoča s proizvodnjo in je obenem dej (dejavnik) te proizvodnje (tj. človek sam, ki je ta »naravna moč«). ta neogibna naravnanost ven — *»odprtost«* — v kateri je kakršnokoli *bivajoče* šele mogoče *kot bivajoče*, je torej tisto, kar omogoča in utemeljuje *bit* same sebe in s tem vsega drugega bivajočega. To je tisto sámo v sebi krožeče in sámo sebe obnavljajoče gibanje, krožno gibanje, samoporajanje, generatio aequivoca, o katerem pravi Marx, da ni doumljivo običajnemu, v vsakdanjih danostih gibajočemu se razumu. Ta naravnanost »ven« se nam je pokazala kot prehajanje »ven«, pro-izvajanje povnanjanje človeka, opredmetenje (predmetánje, pred-stavljanje) človekove bistvene moči (potence), opredmetenje volje. V tem »ven k . . .« smo videli tudi »nazaj k sebi«, tj. neogibno prisvajanje opredmetenega, razpredmetenje opredmetenega, samopoživanje. To sta dve strani enega samega krožnega gibanja kot nenehnega samoobnavljanja in samoporajanja (generatio aequivoca). *Vse vnanje* (zunaj telesa), *je torej vedno v tem pomenu že v* (znotraj) *»prostoru odprtosti« človeka* in takó šele pred-met.

Marx pa govori o prioriteti »vnanje narave«.* Kaj sedaj *ta* »narava« pomeni? Oglejmo si to na preprostem zgledu. Če gremo npr. v gore, se nam tam lahko primeri, da se zunaj vseh poti spotaknemo ob kak kamen. Zdi se nam popolnoma očitno, da je ta kamen *tu*, ne da bi ga bil kdaj naredil in položil na to mesto katerikoli človek. Toda kaj pomeni to, *da* ta gorski kamen *je;* kaj pomeni *biti*, npr. *bit* tega kamna?

Za sholastično filozofijo (Tomaž Akvinski) je ta kamen nekaj končnega, nepopolnega. Kot tak je nesamostojno bivajoče (ens participative), ker ima predpostavko svoje biti v popolnem bivajočem (ens perfectum, primum, per se), ki je bog kot *vzrok* (actus purus) biti vsakega končnega bivajočega. Ta kamen je torej *creatura (stvar* božje stvaritve) in šele kot tak dostopen prav tako ustvarjenemu človeku. To popolno in prvo je torej to omogočujoče (dej, čista vzročnost, bistvo, potentia), ki omogoča (povzroča) vsako bivajoče in odnose med njimi.

Za tako imenovano materialistično filozofijo (npr. francoski materialisti) je ta kamen (in tudi človek) zasnovan na *gibanju materije, povzročen* torej z gibanjem in prepletanjem materialnih delcev (atomov) To je tisto prvo bivajoče in temelj (torej vprok) biti vsega bivajočega. Gibanje materije je prav tako vzrok odnosov med bivajočim, npr. med tistim kamnom in človekom.

Ne glede na različnost terminov ima *gibanje materije* tu *isti* pomen kot tam *bog*. Vidimo, da je misel v obeh primerih ista: človek in vse, kar je, je le kreatura, nekaj nesamobitnega. Zasnovana je ta misel na določenem *pomenu biti*, ki smo ga omenili pri obravnavanju Hegla.

---

* Glej navedeno mesto iz »Ideologije«, prev. Marx-Engels, Rani radovi, str. 367.

V luči obrnjenega pomena biti, ki mu sledi Marx, se človek ne kaže več kot creatura, temveč je *subjekt*, avtokreator. Tudi narava se ne kaže več kot *stvarstvo*, temveč je samobitna. Kako naj sedaj v skladu z Marxovo mislijo razumemo bit tistega kamna?

Kamen *je*, tj. prisostvuje (bistvuje) kot *ta* kamen, tj. kot nekaj bivajočega, samo s tem, da stoji *v* »prostoru« tiste »odprtosti« *človekovega* odnosa, o katerem smo govorili prej in kjer je *človek* že po bistvu in torej vedno. Za žival kamen *kot* kamen, tj. kot neko bivajoče, niti *je* niti *ni*, ker sama nima odnosa ne do njegove ne do svoje biti ali nebiti *kot odnosa*, je torej »brezprostorska« »zaprta« za bit in tudi nebit stvari, brezsvetna, brezzgodovinska. S tem seveda ne mislimo, da se žival ne more spotakniti ob tisti kamen, ne mislimo, da ga ne »občuti«. Tu namreč ne govorimo o samem tem *kamnu*, temveč o načinu in možnosti *bitstvovanja* (Wesenhaftigkeit, kot pravi Marx) *biti* tega kamna, ki jo pri Marxu omogoča *prej opisani* »prostor« človekove »odprtosti«.* Da bi torej bit česarkoli bitstvovala, da bi torej *narava* po sami človekovi proizvodnji za *človeka postajala* (torej *bila*) — kot pravi Marx jo mora zasnavljati in *omogočati* samoporajanje človeka po proizvodnji, človekova subjektiviteta. Zato bit pri Marxu neogibno preide (»izgine«) v to nenehno v sebi krožečo subjektiviteto; *tako določena subjektiviteta prevzame pomen biti*. Sedaj torej tisti konkretni kamen spotike šele lahko JE (bitstvuje njegova bit) kot kamen (tj. nekaj bivajočega, kar *je*) take in take oblike, velikosti, barve, teže, skratka s fizikalnimi in kemičnimi lastnostmi, ki so jih in jih še razkrivajo ljudje v svoji generični proizvodnji. Sedaj je kot tak, po tej svoji celotni »obliki« razkrit kot *uporaben:* da ga vržemo za kako živaljo, tolčemo na njem orehe, sedimo na njem, žgemo iz njega apno (če je apnenec) itd., ali *neuporaben* in ga brcnemo s poti ali pa se mu moramo ogniti. Lahko pa tudi *»še bo«* za kaj uporaben. *Razkrit* je torej kot neka *uporabna* ali neuporabna *vrednost* v naši temeljni naravnanosti po-trebe, o čemer smo govorili. *Samo kot* takega smo ga *postavili* (bitstvuje samo kot tak) in je lahko na različne načine predmet (pred-met). Samo v tem smislu lahko razumemo Marxovo misel, da *je zemlja* prvotno brez človekovega sodelovanja splošni predmet človeškega dela. Brž ko delo loči kaj od prvotne zveze z zemljo, je to že *surovina*. Tisti kamen je surovina, brž ko ga izderemo iz njegovega ležišča in vržemo na kup za žganje apna.

Bitstvovanje tega kamna, *taka* razkritost njegove biti, torej bit sama, je za Marxovo misel omogočena po samoporajajočem se človeku. Toda tega kamna, takega, kakor se nam sedaj v razkritosti svoje biti kaže, očitno ni naredil človek, čeprav omogoča bitstvovanje njegove *biti samó* v prej opisanem *pomenu* kot *postavljenosti uporabnosti* (ali neuporabnosti) zase. Ta konkretni kamen — v svoji biti *tako* razkrit — je torej samonikel, *pri-roden*.

Bitstvovanje biti vsega pri-rodnega, samoniklega (samorodnega) v človekovem odnosu kot »odprtem prostoru« je z Marxa omogočeno s

* Pripominjam, da *ta* »odprtost« *nima* neposredne zveze z odprtostjo (die Offenheit, das Offene), kakor jo v svojih delih pojmuje Heidegger.

človekom kot avtokreatorjem, ker je ta »odprti prostor« kot človekov temeljni odnos utemeljen na samoporajanju (generatio aequivoca) človeka.

Tisti samonikli kamen, o katerem smo govorili, je torej razkrit (postavljen) kot neka določena *vrednost* in *je* sedaj samo to in nič drugega. Kot tako in v *tem pomenu* razkrit, *je že* znotraj tistega odnosa kot »prostora« človekove »odprtosti«, o kateri smo govorili, in samó takó in v *tem* »znotraj« sploh šele je; ni torej zunaj tega odnosa, kje v onostranstvu, ali »za svojim pojavom«. To velja za vse pri-rodno, samoniklo. Priroda kot samoporajanje (pri-roda) torej v tem pomenu ne more imeti *prioritete*, ker JE (bitstvuje) le znotraj onega človekovega *odnosa* kot »odprtega prostora«, ki je zasnovan pri Marxu na človekovi proizvodnji kot samoporajanju. Tudi *vnanja* ta samonikla priroda ni, ker je izključno in samo *v* človekovem »prostoru odprtosti«, razkrita kot del človekovega »sveta« (»človekovo anorgansko telo«, kot pravi Marx), nikoli ni zunaj njega. *Vnanjost* prirode tedaj tu pomeni samo to, da JE *v* »prostoru odprtosti« človeka, znotraj te odprtosti, čeprav *zunaj* človekovega neposrednega telesa.

Če sedaj Marx kljub temu govori o *prioriteti vnanje* narave, potem gre tu za nekaj drugega. Ta »prva« in »vnanja narava« po Marxu omogoča človekovo proizvajanje. Iz nje *človekovo* proizvajanje iz-vaja in u-vaja (z »dodajanjem« *svoje* »oblike«) v tisti »prostor odprtosti«, kjer ima to u-vedeno potem svoj pomen kot *nekaj* (kot bivajoče, predmet), ki je kot vrednost. Vse, kar sploh ima *ta* pomen — kot nekaj, tj. bivajoče kot predmet — je torej že iz-vedeno iz te »narave« in u-vedeno (postavljeno) *v* temeljni človekov odnos, ki je horizont vseh posebnih odnosov. Ta »narava« kot *zunaj* tega odnosa torej ne more imeti pomena *nečesa* (tj. bivajočega). Zato je »pomen« te v tem smislu absolutno brezpomenske »narave« — *nič*, zakaj zunaj človekovega temeljnega odnosa kot »odprtosti« ni mogoče srečati *česa* (tj. bivajočega), temveč samo še — *nič*. Samo tako lahko razumemo Marxov stavek: »Nepredmetno bitje je nebitje.«, ali stavek: »Toda tudi narava, pojmljena abstraktno, zase, fiksirana v ločenosti od človeka (tj. zunaj temeljnega človekovega *odnosa* kot »prostora odprtosti«, za vse, kar je — op. I. U.), je za človeka *nič*«.* Proizvajanje je torej mogoče v »obdanosti« s tem ničem, ki pa ostaja zakriti »onstran«. Brez tega niča torej človekovo samoproizvajanje, v katerem obenem s postajanjem človeka tudi narava (v odnosu) šele *postaja* za človeka, ne bi bilo mogoče; človek je torej v proizvodnji nenehno nekako »prežet« s *tem ničem*.

S tem pa se je pokazala *dozdevna podvojenost* tistega, kar smo doslej imenovali *bistvo*, dozdevna podvojenost tistega, kar *omogoča* vsemu, *da je* in *kaj je*. To smo doslej imenovali subjektiviteta subjekta kot splet proizvodnje-potrebe v njegovem samoporajanju. Sedaj pa je samoporajanje in samorazvijanje tega spleta sámo omgočeno s to »vnanjo na-

* *Marx:* Aber auch die *Natur* abstrakt genomen, für sich, in der Trennung vom Menschen fixiert, ist für den Menschen *nichts*. (Ek. fil. rok. III. 5. Frühe Schriften I, str. 662 ali Rani radovi, str. 295.)

ravo«, ki je v svoji vnanjosti absolutno brezpomenska — nič. Kako naj to razumemo?

Človek po Marxu proizvaja tako, da iz-vaja (povnanja) svojo bistveno moč (potenco) v predmet. Ta bistvena moč, smo rekli, je volja kot appetitus. Toda Marx pravi tudi, da človek izhaja iz narave in da so njegove bistvene moči naravne moči, da nastopa proti silam narave kot naravna sila.

Ker pa je človeku razkrito *vse* v tem, *da je* in *kaj je*, samó v njegovem *odnosu* kot »odprtem prostoru«, ki si ga omogoča s svojo proizvodnjo, se tudi sam sebi razkriva v tem, da je in kaj je, samó v tem *odnosu kot odnosu*. Tu šele JE zase v svoji *takšnosti*, tj. kot po-treba, tj. volja kot appetitus, in v njeni *naravnanosti* »ven k . . .«, ki je obenem »nazaj k sebi« (kar je tisti temeljni odnos in »odprtost«), JE tudi vse, kar je, kot vnanjost njega samega, kot opredmetenost njegove potence — volje. To je pomen pro-izvajanja kot povnanjanja člo-veka samega. Človekova lastna takšnost *znotraj* onega odnosa kot »odprtega prostora« (bistvo kot potreba-proizvodnja, kot naravna moč) je zunaj tega odnosa absolutno brez pomena in v tej brezpomenskosti — *nič*. Človekova bistvena »narava« (kot vnanja) je torej zunaj tega odnosa — *nič*. Kolikor je torej človek »naravno« bitje in je ta »narava« razumljena kot *vnanja* in zato absolutno brezpomenska — nič — lahko človek *izhaja* in *pro-izvaja* iz *te* »narave« — niča — ne da bi bilo to omogočujoče podvojeno.

Svetovno zgodovinski obrat v pomenu biti (esse), ki mu Marx sledi in ki ga kaže razlika Hegel-Marx, je osnova vsega Marxovega pojmovanja bivajočega v celoti, ki smo se mu skušali tu približati. Samo v luči določenega pomena biti, ki ga tu nismo mogli določneje eksplicirati, Marxova misel ni subjektivistična v tradicionalnem pomenu te besede.

S tem končujem premišljanje o Marxovi filozofiji, ki se nam je v tem kratkem obrisu v vsem pokazala izrazito in samó kot *»praktična«*. Ker smo izhajali od vprašanja praktične filozofije (morale, etike), smo morali razviti *vso »praktičnost«* Marxove filozofije kot poudarjene *antropologije*, ker gre Marxu *samo* za človeka, ker izhaja samó iz človeka, zakaj na *človeku* sloni po njem vse.

(Se bo nadaljevalo)